

ТЕКСТИЛНА ИНДУСТРИЈА САРАЈЕВСКЕ ОБЛАСТИ (1918–1928)

Анстракт: У раду је приказано стање текстилне индустрије Сарајевске области у периоду између 1918. и 1928. Прва деценија послје Првог свјетског рата била је праћена потражњом за текстилним производима, па је отворено више мањих фабрика за производњу различитих текстилних артикала. Поред њих, истражене су и обновљене фабрике, основане за вријеме Аустроугарске. Наведени су капацитети, производња и број радника у мјери у којој су то извори допуштали, будући да у посматраном периоду нису вођени статистички подаци за текстилну индустрију.

Текстилна производња имала је карактер кућног обрта и била је организована на начин да се кућна производња сеоских слојева становништва сачува, унаприједи и прилагоди домаћем и страном тржишту. Сеоско становништво је потребе за текстилним предметима подмиривало кућним обртом, па је унутрашње тржиште било ограничено на мале градске средине, док је у иностранство извозила само једна фабрика.

Иако је веома мали број становништва био запослен у текстилној индустрији, иста је имала битну улогу у почецима индустријализације Сарајевске области и Босне и Херцеговине, као и у погледу представљања народне текстилне индустрије изван граница Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Посебан допринос је дала побољшању економског положаја жена.

Кључне ријечи: текстилна индустрија, кућни обрт, фабрике, текстилни производи, раднице, Сарајево.

Прве основе текстилне индустрије на простору Сарајевске области и Босне и Херцеговине јавиле су се у кућној радиности предења и ткања по ријетким сеоским домаћинствима која су имала разбоје. Предмети који су израђивани били су за личне потребе, а правили су се од сировина које су се производиле у властитом домаћинству (лан, кудеља, вуна). Малобројно градско становништво такође је израђивало одјевне предмете за себе, јер и "грађански свијет је живио штедљиво. Што се год могло израдити у кући, није се куповало у чаршији. У кући се прело, ткало, кројило, шило, плело и везло. Од одијела се

набављало само горње мушко и свечаније женско код терзије, коме је даван сав материјал, а он би покројио и сашио".¹

Захваљујући природним сировинама, првенствено домаћој вуни, ћилимарство има дугу традицију у Сарајевској области. У вријеме Турске у Босни и Херцеговини се укоријенио оријентални тип уређења унутрашњости куће, посебно код муслимана, а ћилим је био основни дио намјештаја. Израда и употреба ћилима касније се почела ширити и по хришћанским кућама.² По одласку Турака хришћани више нису имали ограничења у погледу показивања свог имовног стања, њихов материјални положај се почео поправљати, па је употреба ћилима у украшавању куће постала честа.

Босна и Херцеговина је при аустроугарској окупацији 1878. била аграрна земља. Главна препрека развоју индустрије била је непостојање инфраструктуре, прије свега жељезничке мреже и путног саобраћаја. Непостојање саобраћајница била је и главна препрека продирању у Босну страног капитала, без којег се није могла развити индустрија, с обзиром на то да приватна иницијатива и домаћи капитал нису постојали. Зато је аустроугарска власт приступила изградњи жељезничке мреже како би "поправила" материјални и социјални положај становништва, а заправо да би могла да почне са експлоатацијом, прије свега шумских и рудних богатстава. Како год, изградња путне мреже је највећи инвестициони подухват аустроугарске управе, што је имало вишеструки значај. У периоду аустроугарске окупације капитал је улаган само у ону индустрију у којој је био осигуран просперитет из разноврсности домаћих сировина, а таква је била и текстилна индустрија.

У почетку су фабрике грађене у мјестима која су имала добре саобраћајне комуникације или су биле добро повезане са њима. Тако су се могле сировине довозити, а готови производи одвозити. С обзиром на то да је индустрија била базирана на домаћим природним изворима, индустријске фабрике су подизане у близини извора сировина и јефтине радне снаге.

¹ "Мушки, који су због посла по цио дан били у чаршији међу свијетом, кројили би горње одијело увијек код терзије или абације. Али су у чаршију излазили у свакидањем изношеном одијелу и закрпљени. Скупи комади свечаног одијела чувани су, па су ношени рјеђе. Врло добро се чувала и боља простирка (ћилими, јастуци и чохе за миндере). Таква простирка је стерана само о највећим празницима и о породичним светковинама и веселима." Владислав Скарић, *Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека*, Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине, година I, Сарајево, 1949, стр. 30

² "Тек иза 18 века имамо поуздане вести о широј употреби ћилима и по хришћанским кућама, и то имућнијим и отменијим, а тек с краја 18 века да су они ткани по хришћанским селима, што значи да су употребљавани и на селу, али су сви ти подаци из оних крајева и места који су тада били под аустријском влашћу, па је сасвим оправдано претпоставити да је баш ослобођење од Турака и довело до таквог ширења употребе ћилима и њихове израде." Др Миленко С. Филиповић, *Ћилими и ћилимарство у нашим земљама до средине XIX века*, Гласник Земаљског музеја, свеска XII, Сарајево 1957, стр. 189

Текстилна индустрија се јавила у почетним фазама индустријализације Сарајевске области. Разлог је био сама природа прераде и производње текстилних материјала, која је захтијевала улагање релативно мало капитала. Такође, радна снага у текстилној индустрији није морала да буде стручна. Тешка материјална ситуација приморавала је неквалификовано становништво, прије свега жене, да раде за ниске наднице.

Аустроугарска је 1888. основала Земаљску ерарну ћилимску ткаоницу у Сарајеву, чији је "циљ био, да научи раднице ткати на становима који су у ту сврху према модерном искуству саграђени и да им након свршене науке исте даде на послугу, те да на тај начин сукцесивно створи шток раденика".³ Ткаоница⁴ је радницама давала пређу од које су оне ткале ћилиме и продавале их Ткаоници. То је био први корак у развоју једне индустријске гране.

Четири године касније Земаљска влада је Ткаоницу реорганизовала и проширила и од тада је носила назив Земаљска ерарна ткаоница ћилима у Сарајеву. Осим у Сарајеву, Ткаоница је отворила своје филијале широм Босне и Херцеговине. Прва њена филијала отворена је 1896. у Крешеву. Број радника се повећавао услед реорганизације и проширивања, те извоза у иностранство. Док је "1892. било свега 30 радница"⁵, године 1908. "било је запослено 306 радница на 190 станова те 13 мушкараца радника, који раде у бојадисаоници, столарници или као пословође".⁶ Временом се Ткаоница афирмисала квалитетом својих производа и добила многобројне награде и признања.⁷

Државна ткаоница беза и везионица у Сарајеву основана је 1892. са задатком да шири и популарише домаћу ткалачку и везилачку индустрију. Бавила се израдом ткања и везива. Основала је подружнице, од којих у Сарајевској области у Крешеву (само ткање), Високом и Фојници. Године 1908. било је "запослено 155 радница на акорд и на надницу. Од тих радница има ткаља 91, везиља 28, научница 36."⁸ Одликована је највишим одликовањима на изложбама.⁹

³ Joso Lakatoš i dr Aco Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Zagreb 1924, str. 184

⁴ "Прва Ткаоница била је смјештена у једном старом објекту, бившој пекари за турску војску. Године 1903. подигнута је зграда Ткаонице ћилима у Сарајеву. Занимљиво је забиљежити да је пројекат ове зграде Ткаонице ћилима у Сарајеву био намјењен још у оно вријеме за средњу техничку текстилну школу, што открива далекосежне програмске намјере експлоататора у даљем развијању и култивисању производње ћилима, персијских тепиха и гоблена." Radivoje Papić, *100 godina tkaonice ćilima Sarajevo*, Sarajevo 1979, стр. 19–21

⁵ J. Lakatoš i A. Despić, нав. дјело, str. 188

⁶ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1908, Zagreb 1909., стр. 203

⁷ "У Бечу 1910. године, у Карлсруеу 1891., у Темишвару 1891., Трсту 1891., у Загребу 1891., у Паризу 1892., у Будимпешти 1896., у Бриселу 1897., у Бечу 1898., у Паризу 1900. и на такозваном Јадранском сајму у Бечу 1913. године." R. Papić, нав. дјело, стр. 22

⁸ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1908, Zagreb 1909, стр. 204

⁹ "У Бечу 1891., Карлсрухе 1891., Темишвару 1891., Трсту 1891., Загребу 1891., Паризу 1892., Будимпешти 1896., Бруселу 1897., Бечу 1898., Паризу 1900., Брну 1908., Бечу 1910. и Сарајеву 1921." J. Lakatoš i A. Despić, нав. дјело, стр. 189

Овакво организовање текстилне производње било је последица настојања да се кућна производња сеоских слојева становништва сачува, унаприједи и прилагоди индустријској производњи, односно продаји на домаћим и страним тржиштима. Аустроугарска је настојала да текстилни предмети имају мотиве народног стваралаштва. У ту сврху су основане обртне¹⁰ школе и Етнографски одсјек Земаљског музеја¹¹ и отворане изложбе на којима је важно мјесто припадало текстилним предметима.

Оснивањем Земаљске ерарне ћилимске ткаонице у Сарајеву и Државне ткаонице бега и везионице у Сарајеву постављени су темељи за развој текстилне индустрије у Сарајевској области и Босни и Херцеговини. Организована кућна индустрија је постала важна индустријска грана.

Поред наведених творница, основаних од стране Земаљске владе, отворено је више мањих творница приватном иницијативом. У Сарајеву је "једну фабрику сукна и вунене робе основао још 1888. сарајевски грађанин Мухамедага Ужичанин, подигнувши фабрику на потоку Мошћаници у источном делу града".¹² Фабрика¹³ је радила до 1894. и поново је отворена 1908. "Обновљена фабрика је имала двојак погон, турбину и локомотиву, а упошљавала је око 20 до 25 радника. Израђивала је домаће грубо сукно, разне покриваче, шајак, а од финије вуне и штофове."¹⁴

Од осталих текстилних фабрика у доба Аустроугарске у Сарајеву радиле су фабрика Аврама Левија Садића, основана 1900. године,¹⁵ "Салом и друг", ткаоница вуне, памука и кокоса, која је нарочито израђивала оријенталну робу, нпр. турске и арнаутске појасе, огртаче, шарене повезаче и друго, "Ј. Рибичка и Сиглхубер," која се, између осталог, бавила израдом ћилима од вуне и костријети, "Ужичанин и Башчаушевић", фабрика сукна и вунене робе у Сарајеву. Егзистирала је и "Прва босанска домаћа и умјетна индустрија", коју је основао Буки Е. Кабиљо, и радионица Лауре Ландау. У Сарајеву су постојале и фабрике

¹⁰ Одлуком Земаљске владе од 18. октобра 1913. одобрена је организација и настава женских стручних школа за шивање рубља и кројење хаљина, Школски гласник, школски службени лист Земаљске владе за Босну и Херцеговину, год. IV, Сарајево 1913, стр. 431; Прва таква школа основана је у Сарајеву 1. новембра 1913. (Опширније: Александра Пијук-Пејчић, *Женска стручна школа у Сарајеву (1913–1941)*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, год. X, број 10, Бањалука 2018, стр. 188–194).

¹¹ Земаљски музеј отворен је 1888. Етнографска збирка била је у оквиру Археолошко-умјетничко-историјског одјељења и бројала је 164 предмета текстилне индустрије. *Spomenica u proslavu 50-godišnjeg opstanka Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije u Sarajevu (1888–1938)*, Sarajevo 1938, str. 15

¹² Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878–1918.*, Sarajevo 1960, str. 211

¹³ Опширније погледати у: J. Lakatoš i A. Despić, нав. дјело, str. 193–194

¹⁴ T. Kruševac, нав. дјело, стр. 212

¹⁵ А БиХ, Министарство трговине и индустрије Одјељење за Босну и Херцеговину (даље: МТИ), кут. 26, бр. 301/22, л. 15

гајтана Ибрахима Шахинагића и синова, основана 1864, и Риста Ј. Бесаровића, основана 1885. у Ковачићима.

Униформе је израђивао Завод за униформе Самуел Шпаџир у Сарајеву¹⁶, а ћебад "од чисте овчије вуне без икаквих других придодатака"¹⁷ Српска ћебеџијска задруга у Високом, основана 1908.

За вријеме Првог свјетског рата индустрија је страдала. Поред постојећих привредних проблема са којима се суочила Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а који су били наслијеђени из XIX вијека, као што су аграрна структура становништва, недостатак капитала, одсуство технологије, необразованост становништва и лоша саобраћајна инфраструктура, појавили су се и нови проблеми, као што су разарање фабрика, одлазак квалификованих радника¹⁸, инфлација, пад ионако слабе индустријске производње, губитак страног капитала.

Завршетак Првог свјетског рата дочекан је са повећаном потражњом за производима текстилне индустрије. Поред многобројне сиротиње коју је требало одјенути, у овом периоду ојачале су и домаће трговачке грађанске породице, које су жељеле да им домови изгледају љепше и удобније, а чланови породице одјевени модерније.

Након стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца старе фабрике су обнављане и подизане су нове. Новоосноване фабрике биле су мањег капацитета с обзиром на висину уложеног капитала, погонску снагу и број запослених радника. Замах текстилне индустрије трајао је "од 1918. до 1922. године",¹⁹ када је отворено највише текстилних фабрика. Године 1923. раст је заустављен због привредне кризе.

Државна ткаоница ћилима Сарајево почела је са радом после рата, са доста скромним новчаним средствима. У првим годинама није имала редовног буџета, него се морала сама издржавати, трошећи своје приходе на расходе. Захваљујући доброј афирмисаности коју је стекла у претходном периоду, фабрика је за кратко вријеме достигла предратни капацитет и пружила опет, као и прије, "радном свијету зараде".²⁰

Своје подружнице је имала по цијелој Босни и Херцеговини, а у Сарајевској области у Фочи, Јелечу, Чајничу, Високом, Крешеву и Фојници. Услови за рад нису били добри у свим подружницама, јер просторије за ткање нису биле намјенске, па стога нису ни одговарале потребама. Нпр. у подружници у Фочи "ткаоница се налази у бившој војној бараки, која има двије велике и свијетле просторије. Ту се налазе 15 станова за ткање. На овим становима запосле-

¹⁶ Вошњак, kalendar za prestupnu godinu 1908., Sarajevo, 1907, str. 20

¹⁷ Просвјета, српски народни календар за преступну годину 1912., Сарајево 1911.

¹⁸ Квалификовани радници били су странци.

¹⁹ Dr Kemal Hrelja, *Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929–1941. godine*, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 2, god. II, Sarajevo 1966. str. 127

²⁰ А БиХ, МТИ, кут. 92, бр. 3300, л. 4

но је сада 21 радница".²¹ У подружници Јелеч "укупан број станова за ткање босанских ћилима, који су до сада овдје постављени изнашају 16 комада. На овим становима запослена је 51 радница".²² У подружници у Чајничу, Ткаоница нема на располагању просторију за радионицу, већ су "станови постављени у кућама самих ткаља. Укупно има 4 стана".²³ У подружници у Високом "постоје 3 стана од 2 м ширине за босанске ћилиме, на којима је запослено 9 ткаља".²⁴ У Крешеву се налазе "укупно 52 стана, од ових је у заједничку радиону постављено 42 стана а осталих 10 станова налазе се код кућних ткаља. Укупно је запослено 167 ткаља од којих је 10 кућних".²⁵ У мјесту Вранци налазе се "2 стана код кућних ткаља и ове предавају израђену робу подружници у Крешеву".²⁶ У Фојници Ткаоница ћилима има "једну зграду у најму, у овој раде ткаље католичке конфесије, а ткаље муслиманске вјероисповијести раде у некадашњој школској згради. У првој згради налази се 15 станова разних величина на којима је запослено 14 ткаља, дочим 6 осталих ткаља муслиманки је запослено на 6 станова".²⁷

Ерарна ткаоница беза и везионица у Сарајеву "израђује домаће платно и везиво. Платно се употребљава за мушко и женско рубље, женске мале и велике хаљине, а везиво за декоративне кућне предмете".²⁸ Временом, производња је расла. За годину 1922. израђено је 3.000 комада.²⁹ У периоду од октобра 1927. до октобра 1928. "израђено је везене робе комада 3.410 и ткане робе метара 4.508".³⁰ Везену робу су чиниле сторе, завјесе, столњаци, постолњаци, пешкири, мали и велики покривачи, миљеи, јастуци, хаљинице, капице, марамнице, лиснице итд., а ткани су из дебелог и танког ткања и то саделука, ћерећета, пирлита, бурунцука итд.

Са растом производње је растао и број радника. Ткаоница веза имала је 1922. "око 300 радних снага, већином Муслиманке, којима је ово једино врело зараде".³¹ Године 1928. било је запослено "укупно 406 радница".³² Од тога у

²¹ Исто, кут. 64, бр. 3416/24

²² Исто

²³ Исто

²⁴ Исто, бр. 3675/24.

²⁵ Исто

²⁶ Исто

²⁷ Исто

²⁸ Исто, кут. 31, бр. 908/23

²⁹ Исто

³⁰ А БиХ, Обласни одбор Сарајевске области (даље: ООСО), бр. 6746, кут. 11, л. 60

³¹ А БиХ, МТИ, кут. 31, бр. 908/23, л. 1

³² А БиХ, ООСО, бр. 6746, кут. 11, л. 60

Сарајевској области радило је "у централи 288 радница, у подружницама³³ и то: у Високом 33, Фојници 42, Крешеву 21, укупно 406 радница".³⁴

Сви везени предмети израђивани су са оригиналним мотивима, али им је облик и крој прилагођаван духу времена. Било је и иновација у смислу преласка са производње једног артикла на други, гдје се наилазило на одређене невоље, јер су раднице веома тешко прихватале рад на изради нових артикала. Тако су раднице подружнице у Крешеву израђивале само ткаче бруса завјесе, па су се на стоваришту створиле залихе које се нису могле продати, јер артикал није одговарао тадашњем укусу. Стога је Управа везионице обуставила њихову израду, али је "саставила и удесила према данашњој употреби нову израду ткања за раднице у Крешеву и послала материјал свим радницама 27.08.1926. са образложењем те нове израде".³⁵ Међутим, пошто су раднице биле навикле на ткање само бруса завјеса, израда новог артикла им је правила потешкоће и оне су молиле да и даље израђују бруса завјесе. Да би се радницама у Крешеву изашло у сусрет, послана је "пристав Марица Прица на 8 дана како би раднице подучила о новој изради".³⁶

Своје производе продавала је домаћим потрошачима и странцима. "Енглези и Нијемци врло радо купују сељачки вез, а Французи харемски вез".³⁷

Осим ерарне ткаонице бежа и везионице, овом домаћом индустријом бавиле су се и "радња Лауре Ландау, госпођа Стана Бесаровић и двије Енглескиње, госпођица Хилда Нори и госпођица Драга Сардић".³⁸

Поред напријед наведених, у Сарајеву је 1922. постојало више фабрика које су производиле различите текстилне производе, и то: "Веста" фабрика капа, шубара и рубља, Сарајево; "Шик" фабрика капа и шубара, Сарајево; Сарајевска фабрика капа и шешира, Сарајево; Аврам Леви-Садих фабрика чарапа, Сарајево; Ужичанин и Башчаушевић фабрика сукна и вунене робе, Сарајево; Прва српска ћебецијска задруга, Високо; Шабанагић Ибрахим и син фабрика свиленог гајтана, Сарајево; "Дора", индустрија рубља (Алберт Финци и др.), Сарајево; М. Петровић и др. фабрика шамија и јеменија, Сарајево".³⁹

Производњом разних врста капа бавило се више фабрика. "Веста" фабрика капа, шубара и рубља, Сарајево "постоји од 15. фебруара 1921. Производи дневно 8 дужина и ради на 25 шиваћих машина с ногом (без струје). Запослено просјечно 16–20 радника-ца."⁴⁰ "Шик" фабрика капа и шубара Сарајево

³³ Подружнице су постојале и ван граница Сарајевске области: у Травнику је било запослено 16, а у Штрпцима шест радница.

³⁴ А БиХ, ООСО, бр. 6746, кут. 11, л. 60

³⁵ А БиХ, МТИ, кут. 93, бр. 3979/26

³⁶ А БиХ, МТИ, кут. 93, бр. 3979/26

³⁷ А БиХ, ООСО, бр. 6746, кут. 11, л. 60

³⁸ А БиХ, МТИ, кут. 31, бр. 908, л. 1

³⁹ А БиХ, МТИ, кут. 26, бр. 301/22, л. 4

⁴⁰ А БиХ, МТИ, кут. 26, бр. 301/22, л. 10

"постоји од новембра 1921. године. Израђује од 16 до 20 дужина дневно и више према потреби. За погон шиваћих машина рабе се електрични мотори. Просјечно запослено око 40 шваља и помоћница и 5–8 чиновника и намештеника, те 2–4 трговачка путника."⁴¹ Сарајевска фабрика капа и шешира у Сарајеву "постоји од 1. новембра 1920. Производи 500–600 дужина мјесечно. Предузеће ради моторном снагом са укупно 4 мотора. Просјечно радника држи запослено 40–50".⁴²

У Сарајеву је постојала и фирма "Самуел Ј. Хајон", твртка за "прављење и продавање шајкача и шубара у Сарајеву"⁴³ и Прва босанско-херцеговачка радионица шамија и јеменија Михајла К. Петровића, основана 1920.

Фабрика Аврам Леви Садих Сарајево наставила је са производњом мушких, женских и дјечијих чарапа и послије рата. "Производи сса 3.500 дужина седмично. Предузеће ради моторним стројевима са снагом од 14 коњских сила. Просјечно запослено 100 радника".⁴⁴

Индустрија рубља "Дора" основана је у Сарајеву у децембру 1922.⁴⁵ Израђивала је годишње 80.000 дужина разнога рубља.

Израду ћебади наставила је послије рата Српска ћебецијска задруга у Високом. "Око израде ћебета запослено је 200 душа, које предуду и ткају вуну. Могу да израде око 10.000 комада ћебета, кад раде цијелу годину. Њебета праве од кожарске (табачке) вуне, која се добија при штављењу овчијих кожа."⁴⁶ Сличном производњом бавила се и Домаћа индустрија ћебета, пуцане вуне и памука у Сарајеву Душан К. Милић, која је почела са радом 1. новембра 1922.⁴⁷

Кићанке за фесове су у Сарајеву производили Гавро Леви и Исламага Вранић и син.

Гајтане су производили Ибрахим Шахинагић и синови Сарајево, Моисе Д. Салом и Фабрика гајтана, коју је основао, како је напријед наведено, Ристо Бесаровић 1885.

Из периода аустроугарске окупације наставиле су радити слједеће фабрике: Буки Е. Кабиљо, прва босанска домаћа и умјетна индустрија у Сарајеву, Ужичанин и Башчаушевић, фабрика сукна и вунене робе у Сарајеву, Прва босанско-херцеговачка ручна и механичка ткаоница вуне, памука и кокоса у Сарајеву, Ј. Рибичка Сиглхубер, Сарајево, која је израђивала, између осталог, вунене ћилиме и сагове од костријети.

Постојале су још и Механичка фабрика ужарске робе Силвије Папо Сарајево, Јосеф Л. Кабиљо творница рубља Сарајево, "Мерино" к. д. Сарајево,

⁴¹ А БиХ, МТИ, кут. 26, бр. 301/22, л. 24

⁴² А БиХ, МТИ, кут. 26, бр. 301/22, л. 25

⁴³ Народно јединство, год. V, бр. 123, 17. јуна 1922.

⁴⁴ А БиХ, МТИ, кут. 26, бр. 301/22, л. 15

⁴⁵ ХАС, Градско поглаварство – Сарајево (даље: ГП–1), бр. 4236/23

⁴⁶ Ј. Lakatoš i А. Despić, нав. дјело, 198

⁴⁷ ХАС, ГП, бр. 33574/22

творница плетене робе, Исак Д. Кабиљо, творница подвеза за ципеле, "Јорган" индустрија покривача Сарајево.

У Сарајеву је кратко радила (1925/26) и творница мушких одијела Самуела Мемеса, која је имала "42 радне снаге".⁴⁸

Иако је становништво живјело у оскудици, а незапосленост била на висока, Ткаоница ћилима није лако могла наћи раднице, па су често морале интервенисати и среске власти. Енергичне мјере Среза Фоча на побољшавању заинтересованости женског дијела становништва за рад у подружници ткаонице у Фочи није уродио плодом. Разлог избјегавања овог посла, како је изјавио начелник Среза Фоча, био је "слаба награда за рад".⁴⁹ Да би се жене анимирале на запошљавање, Ткаоница је "издала проглас у којем почетницама нуди стипендију у износу од 360 К која би се у 6 мјесечним оброцима по 60 круна оним ткаљама исплатила, које би се обвезале, да ће у ткаоници 3 године радити. Упркос томе није се ни једна од тамо запослених ткаља за подјелење такве стипендије јавила".⁵⁰ На слаб одзив радница утицала је и вјерска припадност. "Муслиманско женскиње у Фочи, нерадо иде у ову ткаоницу да ради, јер је управа и надзор ове филијале повјерено неком Николићу, па фочанске муслиманке неће да се мијешају са иновјерцима."⁵¹ Због овога су се појавили приједлози да се подружница Ткаонице у Фочи преуреди на начин да муслиманке буду сепарирани у једној дворани. Међутим, до краја посматраног периода то није урађено.

Кућни обрт је вијековима покривао све потребе сеоског становништва. Развојем индустријализације крајем друге половине XIX вијека постепено је почео да се повлачи. Међутим, у Сарајевској области у посматраном периоду и даље је имао велику улогу. У оквиру кућног обрта израђивани су ћилими, платно, сукно и разни одјевни предмети за властите потребе, док се мањи дио продавао. "Као кућни рад са производима за властиту употребу или за продају развијено је свадјде, гдје се тимаре овце и гдје се код куће прерађује вуна."⁵² Ткање ћилима (и серцада) у кућном обрту "је истина у првом реду рад муслиманске жене, од које су онда научиле ткати ћилиме и жене кршћанке".⁵³ Серцаде су имале велику важност у вјерском погледу, због чега су "много помније израђиване од обичних ћилима, а многе су често и од велике умјетничке вриједности. Овај вјерски моменат био је и једини узрок, да се умјетност у ткању ћилима могла у толикој мјери развити само у крајевима, гдје живе муслимани".⁵⁴

Међутим, ни кућни обрт није био нарочито развијен, јер је број станова у Области био недовољан. Поред недостатка станова, само ријетке куће Сара-

⁴⁸ А БиХ, МТИ, кут. 93, бр. 4297, л. 20

⁴⁹ А БиХ, МТИ, кут. 16, бр. 4635

⁵⁰ А БиХ, МТИ, кут. 16, бр. 4635

⁵¹ А БиХ, МТИ, кут. 39, бр. 6007/23, л. 5

⁵² Владимир Ткалчић, *Сељачко ћилимарство у Југославији*, Загреб 1929, стр. 2

⁵³ ХАС, Збирка варија (даље: ЗВ-576), кут. 15, бр. 463, л. 1

⁵⁴ ХАС, ЗВ-576, кут. 15, бр. 463, л. 2–3

јевске области биле су одговарајуће простором за постављање станова за ткање.

Производи текстилне индустрије Сарајевске области продавани су на домаћем тржишту, а мањи дио се извозио. Од фабрика Сарајевске области само је Државна ткаоница ћилима своје производе извозила у иностранство. У периоду од 1919. до 1925. извезено је у иностранство "свега 1.488 комада ћилима. Ћилими су највише извожени у Аустрију, Чехословачку, Њемачку, Белгију, Холандију и Енглеску".⁵⁵ Куповна моћ становништва Сарајевске области није била висока, је је Област била аграрна, са становништвом које није представљало озбиљну куповну снагу. Највећи дио сеоског становништва је своје потребе за текстилним предметима подмиривао израдом у властитом домаћинству, тако да је унутрашње тржиште било ограничено само на мале градске средине.⁵⁶

До Првог свјетског рата у домаћем кућном обрту употребљавале су се сировине пољопривредног поријекла. За вријеме аустроугарске окупације сировине за фабрике текстилне индустрије су се и увозиле: "памук за ткање из Енглеске, конач за вез из Француске и Швајцарске, златну жицу за вез из Аустрије".⁵⁷ У посматраном периоду лан и кудеља за влакно⁵⁸ су узгајани у Сарајевској области, али то није било довољно за подмирење потреба текстилне индустрије. Свила се није производила, јер се није његовало дударство и свиларство⁵⁹, а број оваца није могао подмити потребе за вуном. Стога су се сировине за текстилну индустрију куповале углавном код домаћих трговаца који су их увозили. Све машине неопходне за производњу су се увозиле из иностранства, а алат је набављан од домаћих произвођача.

Године 1922. за производњу ћилима "употребљена је углавном вуна далматинског поријекла. За бољу тканину, као стољњаке, креветњаке, ангорске, те свилене ћилиме, увежена је потребна сировина из Енглеске, односно Швицарске, будући се у земљи не израђује. Пређа за обичне ћилиме и узлане ћилиме одредена је дјелимично у Сарајеву а дјелимично у предioniци у Шибенику.

⁵⁵ Будимир Миличић, *Привредни развитак Сарајева 1919–1941. године*, Прилози Института за историју, бр. 18, год. XVII, Сарајево, 1981, стр. 165

⁵⁶ У Сарајевској области по Попису становништва 1921. живјело је укупно 30,33%, а по Попису становништва 1931. године 29,76% градског становништва. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године, Сарајево 1924; Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, књ. 2, Београд 1938.

⁵⁷ А БиХ, МТИ, кут. 31, бр. 908, л. 1

⁵⁸ Године 1926. лан за влакно био је посијан на 155 хектара земљишта, чија је просјечна родност била 800 кг по хектару; конопље је било на 171 хектару, а њена родност је просјечно износила 450 кг по хектару. А БиХ, Велики жупан Сарајевске области (даље: ВЖСО), през. бр. 156/27, л. 46

⁵⁹ А БиХ, ВЖСО, през. бр. 23095/26

Памучна основа за перзијске ћилиме добављена је из домаће предионице памука у Дугојреси."⁶⁰

Творнице текстилне индустрије промовисале су своје производе у штампима и на изложбама. У Сарајеву је у Градској вијећници 1921. била организована Занатско-индустријска и пољопривредна изложба.⁶¹ На првој изложби овог типа последије ослобођења били су изложени домаћи производи, а додијелене награде свједоче о високом квалитету производа. Из области текстилне индустрије на изложби је Сарајевска фабрика капа и шешира Ристе Аврамовића одликована златном медаљом. "Та се је фабрика не само израдом свих врста капа, шпортиских, за даме, господу и дјецу, него и елегантних шешира, штофаних и штепованих, толико уздигла, да је то данас једна од првих фабрика ове врсте у нашој краљевини."⁶² Творница сукна и шајака Мухамеда Ужичанина и Башчаушевића на Змајевцу код Сарајева одликована је златном колајном, а "изложила је велику количину својих красно израђених производа домаћег сукна, шајака, штофова, разне вунене пређе за ћилиме и чарапе, разних дека (бјелица), разних бојадисаних и ваљаних вунених предмета и свих вунених прерађевина".⁶³ Босанска умјетна индустрија ручних радова Лаура Ландау такође је награђена златном колајом. "Особито се истичу гобленске слике, напосе дивна слика Његовог Величанства Краља. Изложена је красна колекција келимских застора у народним бојама, чилиме, смирна чилиме, разних врста народних везова, јастука, касета и т.д."⁶⁴

Државна ткаоница ћилима је на изложби у Скопљу 1928. одликована златном колајном.⁶⁵ Државна ткаоница ћилима и Државна ткаоница бега и везива своје производе су излагале и на изложбама у иностранству.

З а к љ у ч а к

У посматраном периоду није била тачно дефинисана текстилна индустрија, односно није тачно било одређено шта је све спадало у текстилну индустрију,⁶⁶ што је представљало потешкоће у истраживању и писању рада. Утврђивање тачног броја текстилних фабрика није било могуће услед недостатка статистичких података о текстилној индустрији који нису прецизно вођени. Због тога се није могао са сигурношћу утврдити ни број запослених. Будимир Миличић наводи да је у текстилној индустрији у Сарајеву у посматраном пери-

⁶⁰ А БиХ, МТИ, кут. 31, бр. 908, л. 1

⁶¹ Женама је било дозвољено да погледају изложбу једно послеподне (од 2 сата па до навече) у циљу немијешања са мушкарцима. *Narodno jedinstvo*, год IV, бр. 196, 26. септембар 1921.

⁶² Исто

⁶³ Исто

⁶⁴ Исто

⁶⁵ А БиХ, ООСО, кут. 11, бр. 6746, л. 58

⁶⁶ Тек је Законом о радњама 1931. године то урађено.

оду било запослено укупно 2.685 радника.⁶⁷ Ако овоме броју додамо број запослених радница у подружницама Државне ткаонице ћилима и Државне ткаонице беза и везива и број радница Српске ћебеџијске задруге у Високом, којих је, према доступним подацима, било близу 600, можемо констатовати да је укупан број становника који се бавио индустријом и од ње се издржавао у Сарајевској области био низак.⁶⁸

Подаци до којих смо дошли говоре да је наслијеђеним и обновљеним фабрикама из времена аустроугарске окупације и отварањем нових текстилна индустрија Сарајевске области била ограничена на градске средине, прије свега на град Сарајево. Била је концентрисана у двије веће фабрике: Државну ткаоницу ћилима Сарајево и Државну ткаоницу беза и везионицу и више мањих. Нове фабрике осниване су у периоду од 1918. до 1922. и биле су мањег капацитета с обзиром на висину уложеног капитала, погонску снагу и број отворених радних мјеста.

Куповна моћ становништва Сарајевске области није била висока, јер је Област била аграрна, са становништвом које није имало озбиљну куповну снагу. Највећи дио сеоског становништва је своје потребе за текстилним предметима подмиривао изразом у властитом домаћинству, тако да је унутрашње тржиште било ограничено на мале градске средине. Од фабрика Сарајевске области само је Државна ткаоница ћилима своје производе извозила у иностранство. Многобројне награде добијене на изложбама говоре о високом квалитету текстилних производа који су се производили од сировина купованих од домаћих трговаца, који су их увозили будући да су сировине домаћег поријекла биле недовољне.

Организовање текстилне индустрије одиграло је битну улогу у побољшању економског положаја становништва, посебно његовог женског дијела. Ово је била једина индустријска грана која је пружала могућност жени да се запосли и стиче властите приходе. Иако је веома мали број становништва био запослен у текстилној индустрији, она је имала битну улогу у првим почецима индустријализације Сарајевске области и Босне и Херцеговине, као и у представљању народне текстилне индустрије изван граница Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

На даљњи развој текстилне индустрије у периоду од 1918. до 1928. утицали су недостатак домаћих сировина, домаћег капитала, потребних машина, стручне радне снаге, ограничено домаће тржиште и јака страна конкуренција.

Извори и литература

⁶⁷ Б. Миличић, нав. дјело, стр. 159

⁶⁸ По Попису становништва 1931. индустријом се бавило и од ње издржавало укупно 52.355 становника, што је чинило 14,31% укупног становништва Области. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. IV, Sarajevo 1940.

Извори

1. Архив Босне и Херцеговине (А БиХ) - Сарајево:
 - Велики жупан Сарајевске области (ВЖСО)
 - Министарство трговине и индустрије Одјелење за Босну и Херцеговину (МТИ)
 - Обласни одбор Сарајевске области (ООСО)
2. Хисторијски архив Сарајево (ХАС) – Сарајево:
 - Градско поглаварство – Сарајево (ГП–1)
 - Збирка варија (ЗВ–576)

Литература

1. *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године*, Сарајево 1924.
2. *Народно јединство*, Сарајево 1921. и 1922.
3. Пијук-Пејчић Александра, *Женска стручна школа у Сарајеву (1913–1941)*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, год. X, број 10, Бањалука 2018.
4. *Просвјета, српски народни календар за преступну годину 1912.*, Сарајево 1911.
5. Скорић Владислав, *Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека*, Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине, година I, Сарајево 1949.
6. Ткалчић Владимир, *Сељачко ћилимарство у Југославији*, Загреб, 1929.
7. Филиповић С. Миленко, *Ћилими и ћилимарство у нашим земљама до средине XIX века*, Гласник Земаљског музеја, свеска XII, Сарајево 1957.
8. *Вошњак, календар за преступну годину 1908.*, Sarajevo 1907.
9. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. 2, Beograd 1938.
10. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. IV, Sarajevo 1940.
11. Hrelja Kemal, *Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929–1941. godine*, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 2, god. II, Sarajevo 1966.
12. *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1908*, Zagreb 1909.
13. Kruševac Todor, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878–1918.*, Sarajevo 1960.
14. Lakatoš Joso i Despić Aco, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Zagreb 1924.

15. Papić Radivoje, *100 godina tkaonice ćilima Sarajevo*, Sarajevo 1979.
16. *Spomenica u proslavu 50-godišnjeg opstanka Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije u Sarajevu (1888–1938)*, Sarajevo 1938.